Poštarina plaćena u gotovom

ZAGREB

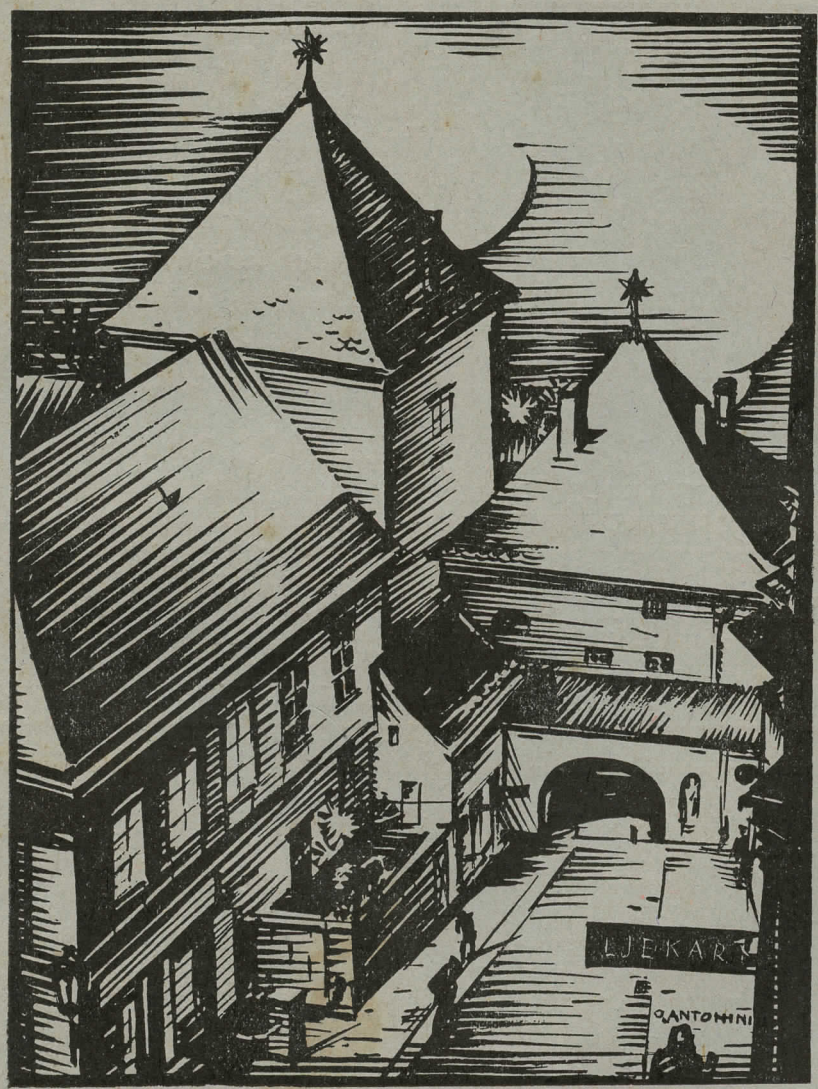

BROJ 10. LISTOPAD 1935. GOD. III.

Izlazi mjesečno. Pretplata Din 100·—
godišnje, Dinara 50·— polugodišnje.

Cijena Din 10·—

21638

ĆILIMI, SAGOVI, ZASTORI

TKANINE ZA POKUĆTVO I DEKORACIJU

LINOLEUM

S. TURKOVIĆ

ZAGREB, ILICA 5 - Telefon 22-19

UZORNO

SABIRNICA: NIKOLIĆEVA 8

ŠKABERNA

GRAĐEVNI MATERIJAL

Samoborski pijesak
Betonske cijevi
Cementne pločice
Beton. vratašca za dimnjak
Mramorna zrnca itd.

ZAGREB, Samoborska c. 18
Telefon 7706

INDUSTRIJA KARTONAŽE

Izradjuje u tu struku zasjecajuće predmete kao kutije za poštu, kaseta i papirnate vrećice i t. d.

VIKTOR KOVAČIĆ

Branimirova 43 ZAGREB Telefon 65-28

»ALBATROS«

PRAONA RUBLJA
KEMIČKA ČISTIONA I BOJADISAONA
ZAGREB

VLAŠKA ULICA 62, ILICA 116 I PALAČA NOVINARSKOG DOMA
TELEFON 49-78

Brza i solidna podvorba uz umjerene cijene.

ZAGREB

REVIJA DRUŠTVA ZAGREPČANA

BROJ 10. GOD. III. LISTOPAD 1935.

24. XI. 1860.

Reminiscencije na prošavša vremena

Prepričava Viktor Rudolf

Književni i politički rad hrvatskih preporoditelja trajao je četrnaest godina, od godine 1835.—1848. To je najznačajniji odlomak naše prošlosti u preporodu književnosti i jačanja hrvatske narodnosti. Po prvi puta uspjelo je tada sabrati hrvatsku inteligenciju u jedno kolo da zajednički radi na kulturnome polju. Jedinstvena narodna veza okuplja narod od najnižih do najviših slojeva konačno oko bana Jelačića. I zato se pravom uzima, da je godina 1848. vršak kulturnih i političkih napora domoljubnih Ilira.

Iliri su bili budioci narodne svijesti i narodne knjige. Njihov rad proistekao je iz skromnoga vrela uzbuđenosti i poletnog zanosa. Svojim radom utrše oni put, kojim su njihovi nasljednici mogli lakše graditi one goleme kulturne tekovine, kojima se danas hrvatski narod ponosi u kolu naprednih naroda prosvijetljene Evrope. U svojem radu ugledali su se iznajprije u strani svijet, naročito na one narode, koji su jednako kao i hrvatski narod morali trpjeti goleme nepravde kulturnih reforma cara Josipa. To su bili Madžari i Česi. Otpor tih naroda protiv reforma cara Josipa služio je našim djedovima za uzor i pobudu. Glavni cilj borbe bio je briga oko narodnog jezika, koji je u Hrvatskoj bio ugrožen i jozefinskom germanizacijom i megalomanskim presizanjem Madžara, da svoj jezik uvedu u Hrvatskoj kao službeni jezik. Program rada tadašnjih rodoljuba bijaše najtočnije označen u prvoj političkoj brošuri hrvatskoj, koju je napisao grof Janko Drašković i god. 1832. izdao u Karlovcu pod natpisom: »Disertacija ili razgovor darovan gospodi poklisarom«. U njoj grof Drašković traži od narodnih poklisara na požunskom saboru, da na svaki način nastoje obraniti hrvatski jezik i nastoje tražiti da naš jezik narodni dobije ista prava, što ih je već dobio madžarski jezik. Treba poklisari da pokažu, da imamo svoj vlastiti narodni jezik, koji je spo-

soban i dostojan svake kulture. Tim će se najbolje i najočitije odgovoriti na nasilni zahtjev Madžara, da u nas uvedu svoj jezik.

Kobna je bila naredba cara Josipa od 6. V. 1784., koja je u glavnom određivala ovo: Sve su evropske države već davno napustile mrtvi latinski jezik u javnome životu t. j. u saboru, upravi, sudstvu i crkvi. On se održao jedino u Hrvatskoj, Ugarskoj i Erdelju, gdje ga u roku od 3 godine ima zamijeniti njemački jezik. Tko za 3 godine ne nauči njemački jezik, neće dobiti nikakove službe, niti će moći biti zastupnik u saboru. Mora se naime znati, da je Hrvatska kao i Ugarska pridruženjem zapadnoevropskoj kulturnoj sferi prigrlila latinski jezik, koji je potpuno preoteo mah ne samo u javnom službenom životu, nego i u privatnom općenju inteligencije. A kako nije bilo narodnih škola, učilo se samo latinskim jezikom. Pa i umjetna književnost pisana je latinskim jezikom. Kroz dugi niz godina igrao je latinski jezik glavnu ulogu, jer je hrvatski jezik bio u javnome životu zanemaren. Kajkavština — u koliko se govorila — bila je ispremiješana latinskim a i njemačkim riječima. Narod bio je u glavnom besvijesno i uspavano društvo, građanstvo je bilo ponajviše njemačkoga podrijetla, dok se visoko plemstvo otuđivalo i jezikom i običajima. I ako je germanizacija cara Josipa i presizanje Madžara na naš narodni jezik parala srca hrvatskih rodoljuba, ova su dva zla bila uzrokom, da se je narod naš trgnuo iz duševnog mrtvila, da započne svoj nacionalni i politički pokret probuđenja narodne svijesti i preporoda književnosti hrvatske.

Kada je Josip II. povukao svoje reforme (28. I. 1790.), nastade posvuda živahno protivunjemačko gibanje. Nu sudbinu hrvatskog naroda snašla je odsele još gora kob. Iz Francuske u to doba poletjelo je geslo revolucije: sloboda, bratstvo i jednakost. Među plemstvom hrvatskim zavladao je strah da te revolucijonarne težnje ne bi doprle do hrvatskih kmetova, te bi ovi osvješćeni mogli da ugroze plemstvo i njegove povlastice. Da održe svoja prava, polagahu najveću nadu i spas u moćne velikaše i plemiće ugarske, te uslijed toga snuju što uži savez s Ugarskom, a zagrebački župan Nikola Škrlec toplo zagovara nerazrješiv savez sa Ugarskom. Hrvatski sabor izabire svoje poslanike, koji će u državnom saboru iznijeti želje Hrvata. Ovaj državni sabor pokopao je državnu i financijalnu samostalnost Hrvatske. Glede jezika traže poslanici, da se i nadalje u sudstvu, upravi i svagdje ureduje latinski. Videći Madžari mlakost i mlitavost Hrvata, smatrahu ih odsele svojim podanicima, a Hrvatsku ugarskom županijom. Najveću važnost polagahu oni na to, da svoj jezik uvedu u sve urede, kao što je pod prijašnjim vladama bio njemački jezik. To presizanje Madžara urodilo je dugogodišnjim borbama hrvatskoga naroda za svoj jezik. I tako Hrvati, riješivši se sretno germanizacije, upadoše sada u još veće zlo: madžarizaciju.

Za vrijeme tih borba sa Madžarima nije sasvim zamro njemački jezik u Hrvatskoj. On je još uvijek vladao u višim društvenim slojevima kao jezik noblese. U tom su naročito prednjačili hrvatski velikaši i plemići. Karakteristično je naročito istaknuti, da su u to doba izlazila u Zagrebu tri njemačka lista: »Deutsch-croatischer Correspondent« (od 3. VI. 1789.), »Agramer Theater Journal« (od 15. VI. 1815.) i »Luna, Agramer Zeitschrift« (od 1. VII. 1826.). Ovdje je red da se spomene, da je u to isto doba francuski general Marmont uveo u Napoleonovoj Iliriji hrvatski jezik u vanjskoj službi kao službeni jezik, a prve hrvatske novine pod naslovom »Kraljski Dalmatin« izdadoše Francuzi u Dalmaciji 12. srpnja 1806. godine.

Kakav je duh vladao tada u Zagrebu vidjelo se to u kazališnim predstavama, koje su ondje davane. Za najljuće jozefinske germanizacije doklatiše se u Zagreb njemačke kazališne družine kao prvi glasnici propagiranja germanizacije. Predstave su se držale u palači grofa Amadea, današnjoj zgradi prirodoslovnoga muzeja u Demetrovoj ulici, a pohađali su ih plemići, velikaši, njemački časnici, strani trgovci i viši činovnici. Iako su ova prikazivanja bila u početku ispod razine kulturnih priredaba, ipak su ih pohađali ovi germanofili. Dapače je utvrđeno, da su velikaši zagrebački kriomice podupirali njemačko kazalište zlatnim dukatima. Pa i kad je izgrađen Stari teater nijesu se prilike popravile, jer su i dalje davane njemačke predstave. Lukavi pothvatnici i direktori njemačkih kazališnih družina dobro su opažali da se građanstvo držalo veoma hladno prema njemačkim predstavama, a osjećajući sve jači zanos ilirskih rodoljuba, umetali su u svoje njemačke predstave prve ilirske budnice. A da još više privuku građanstvo u kazalište, odlučiše da periodično daju i hrvatske predstave. Prva je takova predstava bila još u Amadeovoj palači 2. X. 1832. »Stari mladoženja i košarice« u kajkavskom prijevodu Dragutina Rakovca. Njemački pothvatnici uvedoše kasnije i talijanske stagione, pa još i onda, kada je Stari teater narodnim prinosima otkupljen od Stankovića. Mora se doduše priznati, da je nastojanje Ilirske Čitaonice pridonijelo, te su za vrijeme njemačkog gospodstva na zagrebačkoj pozornici postojale i t. zv. hrvatske sezone. Uz njemačke i talijanske predstave igralo se i hrvatski. Početak je učinjen uz oduševljeno klicanje rodoljubivih Ilira 10. VI. 1840., a pobjedom hrvatske riječi na zagrebačkoj pozornici 24. XI. 1860. riješilo se njemačkog ropstva naše kazalište. Za vrijeme tih hrvatskih sezona davani su ovi hrvatski komadi: »Juran i Sofija«, »Stjepko Šubić«, (1840.), prva hrvatska opera »Ljubav i zloba« (1846.), »Gusar« (1847.), »Varmegjijska restauracija« (1855.), »Mejrima« (1855.), »Graničari« (1857.), »Crna kraljica« (1858.),. Od jačih glumaca-umjetnika nastupiše u to doba: Franjica Vesel (1841.), braća Josip i Franjo Freudenreich (1845.),

prvi lirski tenor Franjo Stazić (1846.), Ivana Bajza, Carolina Norweg (1856.), Adam Mandrović (1858.), Maca Peris (1860.).

Događaji burnih godina 1848. i 1849. posljednji su izražaj ilirskoga zanosa. Hrvatski vojnici upokoriše Madžare i prigušiše bečku revoluciju. I sada se u Hrvatskoj očekivalo, da će kralj za znak priznanja i svojega zadovoljstva podijeliti Hrvatima bilo kakovu nagradu. A mjesto toga bude 6. IX. 1849. proglašen u Hrvatskoj oktroirani ustav, u kojem hrvatski rodoljubi naslućivahu apsolutizam. Taj ustav vrijedio je kao temeljni državni zakon, koji je ignorirajući posvećena prava hrvatskoga naroda, ukinut carskim patentom od 31. XII. 1851., kada je organizovana jedinstvena njemačka monarhija sa sjedištem u Beču. Za svoju lojalnost primila je Hrvatska apsolutizam, koji joj je sasvim sistirao konstituciju, a sav razbuktjeli kulturni i politički život u Hrvatskoj doživio je očajni slom. Ovaj t. zv. Bachov apsolutizam uveo je u Hrvatskoj krutu germanizaciju, zabranio upotrebljavati hrvatsku zastavu, a bansku vladu pretvorio u ces. kr. namjesništvo. Oduševljeni hrvatski rodoljubi, koji su visoko dizali stijeg hrvatske narodnosti i kulture zastaše isprva dahom pod teškim prilikama apsolutizma, da ojačani nemilim stradanjima toga ominuznog doba razviju iza toga još bujniji i snažniji život političke i književne samosvijesti. Apsolutizam je evolucirao hrvatsku književnost, izbacivši na površinu nove ljude s novim ciljevima i s novim pogledima. Narodno-politički rad iako je zamro, on je tinjao u dušama rodoljuba da očeličen u borbi izbije punom snagom padom apsolutizma.

Godine 1860. bje hrvatskom narodu povraćen ustav, a s njime i narodni jezik. Dolaskom bana Josipa Šokčevića, čije je imenovanje uslijedilo po preporuci velikoga biskupa Štrosmajera, zavlada u Hrvatskoj novi duh. Prva radosna vijest, što je donosi novi ban dolazeći 12. VII. 1860. u Zagreb, bila je, da se odmah ima uvesti u škole i sve urede hrvatski jezik mjesto njemačkoga. Njemački činovnici pobjegoše bezglavo iz Hrvatske, da ustupe svoja mjesta domaćim sinovima. Omraženi frak zamijenila je narodna surka. Dvojezični natpisi na ulicama odmah su poskidani. Dvoglavi orao na čelu »Narodnih Novina« zamijenjen je grbom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Dne 1. listopada 1860. osvanu list »Pozor«, kao glasilo bivše ilirske ili narodne stranke, oko kojega se okupljali književni i politički prvaci.

Posljednji tragovi tolikogodišnje germanske invazije ostadoše u zagrebačkome kazalištu. Iako je novim ustavom sinula sloboda hrvatske riječi, preuzima u jeseni 1860. upravu zagrebačkoga kazališta Talijan Ulisse Brambilla, koji u svojemu programu obećaje, da će uz njemačke drame i operete davati predstave i u hrvatskome jeziku. Hrvatsko gra-

đanstvo grada Zagreba bunilo se protiv toga, da se u doba konstitucije iznajmljuje kazalište još uvijek njemačkom društvu. Mora se naime znati, da su hrvatske predstave davane ne iz ljubavi prema hrvatskome jeziku, već iz čisto materijalnih probitaka poduzetnika. Ali kad se u gradu pročulo, da će Brambilla otpustiti hrvatske glumce, ako mu ne bude isplaćen drugi obrok potpore zajamčene od hrvatske vlade, u gradu je sve kipjelo od bijesa na ovakovo izazivanje tuđinaca. Ovo neraspoloženje građanstva pojačano je bilo dolaskom stališa i redova iz čitave Hrvatske, koji su na poziv bana Šokčevića došli na bansku konferenciju u Zagreb. Akademičari i ostala hrvatska omladina snuje da na svoj način iskali svoj gnjev protiv tuđinskih uzurpatora. I zato dne 23. studenoga 1860. osvanuše svi njemački natpisi na zagrebačkim dućanima oličeni crno. S iskrenim zadovoljstvom odobravalo je građanstvo ovaj čin svoje omladine. No odlučni dan odmazde bio je 24. studeni 1860., kada se imala igrati njemačka drama »Peter Szapáry«. Toga dana izvojevala je hrvatska narodna misao i slatka hrvatska riječ dostojnu pobjedu. Raskinuše se lanci, koji su nemalo jedno stoljeće vezali slobodu hrvatskog kulturnog napretka, gušili narodnu svijest i krvarili hrvatska srca.

Vjerno i plastično prikazuje nam ovaj historički događaj naš kazališni historiograf dr. Nikola Andrić.*)

I svanu dan! Na uglovima se po gradu stanu skupljati glave; šapat prhnu od stijene do stijene. Nešto se kuhalo. Pred večer akademijska omladina sva u kalpacima, nakićena kao da će na slavu. Zaustave se pred kazališnom zgradom; oštro pogledavaju na rijetke njemačke posjetnike, a živci im na licu podrhtavaju. I oni kupuju ulaznice. Uđu. Gledalište puno kao rijetko kada. Zastor se digne, a gospođice Etterich i Waidmann započnu svoj dialog. Slabo se čuje... Gospođice počinju opet iznova, a glas im se pričini još slabiji. Šta je to? Buka kao da se Homerovo more pokrenulo u svojim dubinama. I zazviždi prva sviralica; fijuk vjetra. Gospođice se na pozornici nasmiješe, kao da su naslutile o čemu se radi... Buka raste, gromovi zatutnje, orkan se podigne. Gospođice slegnu ramenima, a zastor se spusti. Nijemci se po ložama stanu pogledavati, očima paliti nezadovoljnike u parteru, zazivati redarstvo, ali — sve uzalud. Svanuo je dan. Zastor se ponovo diže, a iz kulise izlazi gosp. Himmel u modrom fraku sa zlatnim pucetima. Razabire mu se po ustima da nešto govori. Hochdeutsch je, ali se ne čuje... Kad je vidio da ne pomaže razgovor, okrene se da pođe. Žalostan! Tek se maknuo, a s modroga mu se fraka stade cijediti žuta tekućina.... Ljuske padaju oko njega kao Danain zlatni dažd. S galerije se dobacuju slamni vijenci, trule jabuke i luk-crljenac. Zastor se spušta brže nego

*) Spomen-knjiga 1895. — »Pod apsolutizmom« 1906.

prvi put. Nekoliko trenutaka potraje u neizvjesnosti, a onda se ukaza na pozornici blagovijesnik Vilim Lesić, jedini Hrvat-glumac, koji je te večeri imao posla na pozornici, te javi općinstvu hrvatskim jezikom, da će se od sutra glumiti samo hrvatski... Lesićeva kratka uloga bila je primljena s tolikim oduševljenjem kao nikad prije ni ikad kasnije ikoji umotvor u hrvatskome kazalištu.

Nijemci su bili zauvijek odagnani s hrvatske pozornice, a najžalosniji odlomak naše društvene, kulturne i političke prošlosti ovako bučno završen.

Dne 24. studenoga ove godine navršuje se upravo 75-godišnjica ovog događaja. Odlični naš dramatik dr. Milan Ogrizović ovjekovječio je u svojoj prigodnoj drami »Van s tuđincima« ovaj historički događaj, pa bi bilo poželjno, da se toga dana izvede u kazalištu.

KOMUNALNA I PRIVREDNA POLLITIKA:

Budućnost zagrebačkog savskog mosta

Pogriješke prošlosti. Uloga Zagrebačkog Zbora kod njihovog ispravljanja.

Glavna zapreka za prirodno i poželjno širenje grada Zagreba prema rijeci Savi bili su mrtvi riječni rukavi i prenabujalost proljetnih i jesenskih voda, koje su se razlijevale gotovo do ispod kaptolskoga i gričkoga brda.

Ako proučimo stare crteže i fotografije nalazimo stalne baruštine po južnim gradskim dijelovima, koji su danas već posve izgradjeni otmjenim ulicama i trgovima.

Mrtvi rukavi potiskivani su od gradskoga centra na taj način, da su se nasipavanjem podizali novi tereni, koji su kao nasipi priječili prodiranje riječnih nabujalosti.

U prvoj polovini desete dekade prošloga stoljeća dovršen je glavni kolodvor sa odvojkom pruge na nasipu spram savskoga mosta i ta je pruga — na relativno niskom terenu — postala granicom i zaprekom gradskoga proširenja spram rijeke, jer su česti vozovi sprječavali nesmetani kolni promet, naročito na glavnoj liniji koja povezuje grad sa Savom, — na Savskoj cesti.

Dovoljno je proći Strossmajerovom starom promenadom pa da se vidi zakržljali rast jednoga grada, koji se nenaravno produljuje u razmjerno preuskoj liniji na istok i na taj način s najljepšeg gornjogradskog belvedera sakriva svoju pravu veličinu.

Kako bi taj pogled bio impozantniji da su se novi moderni dijelovi iza burze protegli do rijeke, koja bi sa samom gradnjom novih ulica dobila s nasipavanjima daleko višu obalu od današnje i time zaštićivala gradsko područje od periodičnih poplava.

Ta zakržljalost u rastu našega grada smetala je sve prave gradjane, tu i tamo javljalo se to i u javnim glasilima, u saborskim sjednicama, gradskom zastupstvu, trgovačkoj komori i raznim drugim komunalnim ustanovama, ali sva ta traženja ostala su bez pravog efekta.

Pravi rad ili bolje rečeno tehnička i urbanistička operacija za ispravak tog zakržljalog dijela grada Zagreba započeli su tek u posljednje vrijeme i to s dobro smišljenim i brzo izvadjanim radovima, koji naročito u prometu odstranjuju sve poteškoće izmedju centra i rijeke.

Gradska općina i željeznička direkcija povisuju pružne nasipe, grade podvožnjake i promet postaje posve nesmetan. Današnji vozovi prolaze iznad tramvaja, automobila, kola i pješaka i odstranjene su one seoske rampe, čiji su spušteni stupovi otimali prometu čitave satove rada.

Agilna općina nadsvodjuje do nedavna otkriveno potočno korito, nad tim podzemnim tunelom podiže novu široku cestu sa visokim nivoom, podiže nove moderne školske zgrade za djecu iz tog kraja, rasprostranjuje električnu, plinsku i tramvajsku mrežu, seli tramvajsku remizu na periferiju. Za vrijeme stvaranja tih preduvjeta za proširenje Zagreba spram rijeke pojavilo se i pitanje premještanja Zagrebačkoga Zbora, čiji je dosadanji uspješni rad prerasao svoj stari teritorij. Ovaj je postao premalen za one zadaće, koje Zbor očekuju u budućnosti i zbog sve većeg interesovanja domaće i strane privrede i zbog reprezentacije, koju ta altruistička zagrebačka ustanova u punoj mjeri vrši, a za koju sadanji provizorni drveni paviljoni nakon što su odslužili svoje nisu više bili podesni.

I nabačena je sretna misao da baš Zagrebački Zbor, koji je uvijek služio općim a naročito interesima grada Zagreba, i ovaj puta sa svojim preseljenjem udari temelje novom modernom dijelu grada, kao što je kroz zadnjih četrnajst godina privukao k sebi na bivše Sajmište gradjevnu djelatnost i okupio oko sebe čitave linije i ulice modernih palača.

Izmedju raznih ponuda za novo smještenje Zbora izabrana je ona biviše tvornice »Bothe i Ehrmann«, koja se nalazi u trokutu izmedju dvije glavne željezničke pruge i glavne veze grada sa rijekom — Savske ceste.

Izabrana je zbog najpodesnijeg terena, blizine grada i kolodvora, okoliša koji će s parkiranjem pružati i estetski užitak, a što je programatski za proširenje Zagreba najglavnije i važno za budućnost, da gradjevnu djelatnost svrne na taj savski rajon, jer je sigurno da će uz Zbor niči mnoge privredne kreacije, koje će iskorišćavati veliki promet stranaca za vrijeme zborskih priredbi, a to tim više što se u programu rada Zagrebačkoga Zbora nalaze i priredbe trajnog karaktera kao industrijsko-obrtnički te turistički muzej, veliki koncerti na slobodnom prostoru i u dvoranama, moderni Luna park, izložbe, predavanja itd.

Savska cesta na taj način postaje velegradska avenija, kojom će proteći ogroman promet jer za zborskih priredbi frekvencija je domaćih i stranih posjetnika najveća na liniji koja vodi do zborskoga terena.

A frekventirane ulice same po sebi nalažu vlasnicima zemljišta da što korisnije eksploatiraju terene i sagrade za rentu sigurne zgrade, a vlasnicima zgrada da ih preudese da im prizemlja posluže u trgovačke svrhe, jer sama velika frekvencija namiće i dobru prodju u trgovini.

Da si je Zagrebački Zbor sam nametnuo dužnost pionira na proširenju grada spram rijeke ne iznenadjuje Zagrepčane, jer je poznato da su glavni zborski radnici rodjeni sinovi toga grada i da su sretni, što su tim preselenjem Zbora na savski rajon ispunili san naših otaca, koji su se bunili što se Zagreb ne proširuje spram Save. Ona bi vjerojatno već

morala biti regulirana da je Zagreb dopro do njezine lijeve obale.

Po intenzivnom dosadanjem radu zagrebačke općine, željezničke direkcije, koja forsira gradnju novog željezničkog mosta i po misiji magneta, koju je na se preuzeo Zagrebački Zbor na proširenju novoga Zagreba, može se s punom sigurnošću ustvrditi, da će već i naša generacija doživjeti radost i ponos, kada ćemo po nedavnim livadama i baruštinama prolaziti otmjenim dijelom grada a večernji savski kej, koji će biti osvijetljen raskošnom rasvjetom, zasadjen drvoredima i izgradjen linijom kuća i palača novoga Zagreba.

To će ujedno postati i poticaj za izgradnju druge desne savske obale za proširenje grada na drugu stranu rijeke.

Sada kad Zbor zauzimlje novi teren moramo se u našem listu osvrnuti i na četvrtvijekovnu prošlost te institucije, koja je sa svojim naporima uvijek prije svega suradjivala na pridizanju grada Zagreba i na stvaranju našeg grada centrom privrede i kulture jedne čitave zemlje.

Sva bogatstva izvadjena iz zemaljske utrobe i izradjena po našim ljudima i strojevima našla su na Zboru svoju afirmaciju kod širokih masa i nema nijedne industrije, kraja i rada, koji nebi bili u svoj čas zastupani u paviljonima staroga Zbora i na taj način najuspješnije propagirali svoju prodju i potrošak.

Milijuni posjetnika iz Zagreba i pokrajine prolazili su godinama i godinama po zborskim priredbama da se upoznaju sa svim što se u našoj domovini proizvodi, a sva ta ogromna frekvencija punila je za zborskih dana zagrebačke hotele, gostione, kavane, kazališta i zabavne etablismane, a da ne spominjemo i najvažniju korist za grad u trgovini, jer su svi ti ljudi tom zgodom osim svojih poslova ovdje kupovali svoje potrebe za nastupajuću sezonu.

Zagrebački je Zbor u knjigama svojih izlagača prometnuo miljardski promet, medjusobno upoznavao kupce i potrošače iz raznih krajeva i na taj način pojačavao kapacitet proizvodnje i zaposlivao indirektno mnoge radne sile u najraznovrsnijim radionicama.

U najnovije doba, kada se je u svjetskoj trgovini pokazala velika potreba izmjene dobara u medjunarodnom prometu i opet je Zagrebački Zbor postao onaj posrednik, koji je na svoj teren privukao velike i mnoge strane države da našoj zemlji prikažu snagu svoje produkcije, a istovremeno su ti stranci imali prilike da upoznaju i našu — kod njih potrebnu proizvodnju — jer su medjunarodne izložbe programatski i smišljeno priredjivane i s našim velikim sajmovima uzoraka na kojima se je izlagalo sve od industrije do poljoprivrede i naše stoke podesne za izvoz.

Rad seoskih koliba i najvećih naših tvornica upoznavao se na Zboru sa svojim kupcima, naša je patriotska štampa najpripravnije punila stupce

svojih izdanja s izvještajima o svem što je bilo izlagano i na taj način davala publicitet i reklamu i onima, koji nisu bili u mogućnosti da posjete zborske priredbe.

Zbor i njegove sezone postaju pojam za razvitak grada Zagreba, jer za takovih dana prostruji ulicama toga grada podvostručeni promet i trgovačko poslovanje u svim trgovinama od najvećih do najsitnijih lokala.

I u vremenu kada taj Zbor napušta staro, za nove prilike premaleno zemljište, svaki lokalni patriota i Zagrepčanin mora priznati da je stari Zbor savjesno ispunio svoju dužnost.

Predaleko bi nas vodilo kada bi kronološki opisali gjergjan uspjeha do uspjeha, koji zajedno stvaraju bilancu velikoga i nesebičnoga rada ljudi od Zbora i možemo bez pretjeranosti ustvrditi, da bi Zagreb bez svog Zbora izgubio svoju najvažniju legitimaciju centra i u domovini i u stranome svijetu, koji s velikim povjerenjem dolazi na njegove priredbe. Zbor je ono po čemu je Zagreb najviše poznat u dalekom svijetu, jer svuda siže njegova propaganda za naš grad.

Još kratko vrijeme i nestat će sve one drvene gradjevine, koje su vješte osnove za zborskih dana znale arhitektonski odjenuti u svečano izložbeno ruho i kod proljetne zborske priredbe oživjet će ulice i prilazi do novoga Zbora inozemnim i domaćim posjetnicima, pa će te povorke teći k Savskoj cesti koja sa preseljenjem Zbora dobiva u najskorijoj budućnosti za sada bar u svojem bližem dijelu izgled prave velegradske avenije.

Arhitektonske osnove za gradnju novih i adaptaciju već postojećih zborskih zgrada izradit će na osnovu natječaja naši zagrebački arhitekti i čim budu gotove i definitivno prihvaćene, pristupit će se gradnji na novome terenu.

Na kraju moramo spomenuti i sretan slučaj u historiji Zagrebačkoga Zbora, da je njegov sadanji predsjednik g. Rudlof Erber postao i načelnikom grada Zagreba, pa je ta dva časna položaja znao uskladiti ne samo za cjelokupnu našu privredu, već i za procvat novoga Zagreba, posavskog dijela njegovog teritorija, koji sa smještanjem Zbora u taj dio grada dobiva sigurnu garanciju da će se oko te vrijedne institucije u najkraćem vremenu podići nova potpuno izgradjena savska četvrt velikoga grada Zagreba.

Savski rajon oživljuje i pogriješku prošlosti savjesno i predano pomoći će ispraviti Zagrebački Zbor.

Lujo Šafranek-Kavić.

Ivan Ulčnik:

Naši stari zagrebački privrednici

Nastavak 15.

KREŽMA FRANJO[1]) slastičarski obrtnik došao je god. 1866. iz Osijeka u Zagreb. Iz spomenspisa »Prve dalmatinsko-hrvatske-slavonske izložbe u Zagrebu god. 1864.«, u oglasnom dijelu, vidi se da je »Franz Kretzma« bio slastičar u Osijeku u tvrdjavi u kući Gillminga.

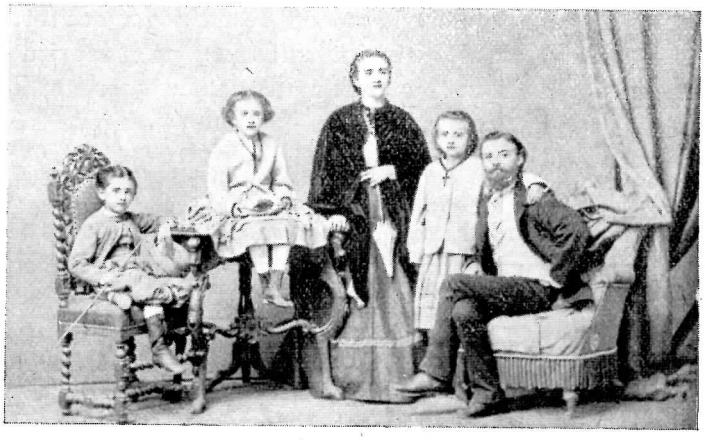

God. 1866. došao je u Zagreb i otvorio 8. svibnja iste godine slastičarnu na Jelačićevom trgu br. 772, (danas br. 1), koja je kuća bila tada vlasništvo Kristofora Stankovića. God. 1867. u mjesecu studenom otvorio je Krežma uz slastičarnu još i kavanu. Krežmin posao bio je u tadanje doba stjecište otmjene zagrebačke publike. Krežma je bio u slastičarskom poslu pravi umjetnik pa je na prvoj Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj izložbi u Zagrebu god. 1864. izložio kandirano voće i umjetnine iz šećera, zato je bio odlikovan izložbenom diplomom. Tadanja »Agramer Zeitung« od 27. kolovoza 1866. spominje Krežminu slastičarnu kao vrlo ukusno uređen posao, koji gradu Zagrebu služi na ures.

Oko god. 1880. napustio je slastičarnu i kavanu na Jelačićevom trgu, pa se do god. 1883. nije ničim bavio. U mjesecu studenom 1883.

[1]) Franju Krežmu slastičara spomenuli smo kod životopisa njegovog sina Franje Krežme umjetnika na guslama. »Zagreb« br. 12, god. 1934.

otvorio je kavanu »Zagreb«[2]) na Zrinjskom trgu br. 17, koja pod tim imenom i danas postoji.

Iz zapisnika sjednice gradskog zastupstva od 9. srpnja 1884. vidimo, da je Krežma iznajmljivao prostor pred kavanom, pa je njemu kao i susjednoj gostioničarki Tereziji Mačikovoj najamnina za predprostor snižena za 50% i to iz razloga što se je u susjedstvu gradila kuća, pa su zato poslovi na predprostoru slabije išli. Uslijed teškog oboljenja supruge Ljubice rodjene pl. Stiller-Hranilović, napustio je Krežma kavanu »Zagreb« 1. svibnja 1891., prodao ju Ivanu Kaufmanu, tadanjem vlasniku svratišta »Prukner« u Ilici br. 44.

Krežmina supruga Ljubica umre 16. srpnja 1891. u Berislavićevoj ulici br. 2, gdje su nad kavanom Krežmovi stanovali. Supruzi Krežma imali su četvero djece. Na slici vidimo od desna ljevo, oca Franju Krežma, kćer Anku, udatu Barbot, kasniju umjetnicu na glasoviru i profesoricu na našem Glazbenom zavodu, zatim Krežminu suprugu, kćer Ljubicu i sina Franju, kasnijeg umjetnika na guslama. — Treće kćeri Marije na toj slici nema.

Krežma bio je dugo godina bolestan udaren od kapi. U velikoj tuzi radi preranog gubitka sina Franje, kao i radi smrti supruge, Krežma je pao u očaj i sasma se zapustio. Pohadjao je neke poznate obitelji gdje je u kućanstvu pomagao praviti slastice.

17. veljače 1899. pokušao je Krežma samoubojstvo, ali je u tom bio spriječen, nu dana 14. prosinca iste godine tragično je završio svoj život ustrijelivši se iz samokresa.

DRAGUTIN ŠOLC, slastičarski obrtnik. Stariji Zagrepčani sjećaju se da je u vremenu od god. 1880. pa sve do 1906. postojala slastičarna u Dugoj ulici br. 7, u prostorijama gdje je danas trgovina slika Josipa Kaplana. Sigurno se sjećaju i vlasnika te slastičarne, čovjeka ozbiljnog, ali uvijek susretljivog Dragutina Šolca. Njegova slastičarna bila je u ono doba najveća i najukusnije uređena, pa su je Zagrepčani rado posjećivali, jer tada u donjem gradu promet nije bio naročito razvit, a Duga ulica bila je središte zagrebačkog prometa, jer je spajala gornji sa doljnjim gradom, a naročito sa Jelačićevim trgom.

[2]) Kuća u kojoj se nalazi kavana »Zagreb« bila je tada vlasništvo Ljudevita baruna Ožegovića, koji je ovu zgradu sagradio na temelju gradjevne dozvole od 28. veljače 1874. Povjerenstvo koje je toga dana obdržalo na licu mjesta očevid u svrhu izdanja dozvole, sačinjavao je Plušćec, gradski kapetan, August Šenoa, gradski vijećnik, dr. Šime Švrljuga, gradski fizik, Rupert Melkus, gradski mjernik, od gradskog zastupstva Mudrovčić i Jambrišak te graditelji Grahor i Klein. Kuća je imala kućni broj 131—432. Gradnja kuće dovršena je godine 1875., pa je dana 28. lipnja iste godine izdana stanbena dozvola.

Dragutin Šolc rodio se 29. ožujka 1857. u Zagrebu. Njegovi roditelji zvali su se Ivan i Dragica Šolc. Ivan Šolc doselio se je u Zagreb iz Lavova kao sapunarski majstor oko god. 1850. Odmah nakon dolaska u Zagreb započeo je na tadanjem Potoku (sada Tkalčićeva ulica br. 12, kraj crkve sv. Marije), sapunarski obrt i to u većem opsegu. Taj obrt vodio je sve do god. 1904., kada je umro u 72 godini.

Dragutin Šolc

Dragutin Šolc svršio je pučku i dva razreda građanske škole, a zatim je stupio u slastičarski nauk svom stricu Franji Šolcu, koji se je sa Dragutinovim ocem u isto doba iz Lavova u Zagreb doselio i otvorio slastičarnu u Dugoj ulici br. 778 (danas br. 7), koja kuća bila je tada prizemna. Kako je slastičarski posao Franje Šolca lijepo napredovao, to je on odlučio da kuću podigne na dva kata. God. 1876. podneo je Franjo Šolc gradskom poglavarstvu molbu za nadogradnju svoje prizemne kuće u Dugoj ulici br. 778, na dva kata. Građevna dozvola izdana mu je odlukom od 15. studena 1876., a gradnju je izvađao graditelj Ivan Bašić. Kuća Franje Šolca bila je u ono doba prva dvokatnica u tom dijelu grada.

Franjo Šolc kupio je oko godine 1876. posjed ispod Mirogoja nazvan »Zeleni brijeg«, gdje je uredio prvu tvornicu likera. Na prvoj Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj izložbi u Zagrebu god. 1864. izložio je Franjo Šolc razne slastičarske proizvode, pa je zato dobio izložbenu diplomu. Umro je god. 1899. u 62. godini.

Kada je Dragutin Šolc izučio slastičarski obrt otputovao je u Lavov, gdje su se nalazila još dva brata njegova oca, a koji su po zanatu bili slastičari i imali velike slastičarske radnje. Tu je radio nekoliko godina. Zatim pođe u Beč, gdje je radio u tada glasovitoj bečkoj slastičarni Demel. Otputovao je u Budimpeštu, gdje je radio u znamenitoj slastičari Kuglera (kasnije Gerbeauxa). Oko god. 1880. vratio se u Zagreb te započeo vlastiti posao i to najprije u Ilici br. 36 u kući E. F. Bothea, gdje je ostao sve do 10. listopada 1883., kada je preuzeo slastičarnu svoga strica Franje Šolca u Dugoj ulici br. 7. Slastičarnu u Ilici br. 38 preuzeo je njegov mlađi brat

Stjepan, koji je bio isto po zanatu slastičar, a izučio je kod starijeg brata Dragutina. Stjepan Šolc vodio je tu radnju sve do god. 1906., kada ju je od njega preuzeo njegov suradnik Franjo Ohnleitner, koji je kasnije radnju preselio u Gudulićevu ulicu br. 5, gdje i danas radi.

Dragutin Šolc vodio je slastičarnu u Dugoj ulici br. 7 do 1. svibnja 1906. Iste godine u mjesecu kolovozu otvorio je u zajednici sa bratom Stjepanom slastičarnu u Jurišićevoj ulici br. 1, ali su tu radnju radi bolesti Dragutinove koncem ožujka 1907. već napustili.

God. 1881. oženio se je Dragutin Šolc sa Bertom rođenom Statin, kćerkom knjigoveže iz Ogulina. Supruga mu umre 26. prosinca 1887. u mladoj dobi od 27 godina. Iz toga braka poteklo je četvero djece. Dvoje djece umre zarana, a preostali sin Franjo bio je najprije činovnik Prve hrvatske štedionice, a sada je vlasnik »Central kina« i posjednik u Zagrebu. Franjo Šolc je član Društva Zagrepčana. Kćerka Berta udala se za slastičara Vulakovića u Karlovcu (brata pokojnog opernog pjevača Bogdana Vulakovića). Slastičar Vulaković je isto već umro.

Dragutin Šolc umro je 16. studena 1927.

Kao svi tadanji zagrebački obrtnici bio je i Dragutin Šolc u nacionalnom pogledu uvijek Hrvat, na strani opozicije, a protiv mađaronskog režima. Bio je član raznih društava, a naročito je potpomagao slijepačko društvo Sv. Vida.

Vrijedno je spomenuti opis, kojeg je sastavio naš historik i gradski vijećnik August Šenoa, kada je kao član za pregledavanje kuća, koje su stradale od velikog potresa 9. studena 1880., uredovao u kući slastičara Franje Šolca u Dugoj ulici br. 7. Taj opis je izašao u »Vijencu« br. 49 god. 1880. pod naslovom »Zagrebulje«. August Šenoa opisuje:

»U dućanu našeg slastičara u Dugoj ulici učinio je potres malo štete. Tu su stajale u staklenicah figurice od tanka skručena šećera na papirnatim podložcima, stranom kvadratnih, a stranom eliptičkih oblika, bilo ih je nekoliko stotina (to je već bilo priredjeno za predstojeće Nikolinje). Od tih figurica i stakalca ne razbi se nijedna, već samo osam stakala koje stajahu na najvišem mjestu. Čak nije se nijedna figurica ni srušila. Od šećera načinjeni »amor«, visok dva palca, okrenu se samo na nožici sa svog položaja, a da se kod toga ne razbi. Nekoliko stotina koračaja od njega na brdu puče zapadni zid vatrobranog tornja šest sto godina star, četiri sprata visok, zidan od kamena sa zidovi debelima poldrug hvata. Široke pukotine zjevaju od vrha do dna«.

Iz ovog opisa vidimo kako je August Šenoa na satirički način (kako je on u »Zagrebuljama« često činio), opisao razliku učinka katastrofalnog potresa između sitnih šećernih figurica, te starog čvrsto građenog tornja na Dvercima.

Ovom zgodom spomenut ćemo još jednu slastičarnu iz starih vremena, a to je ona koja se je nalazila u niskoj kućici u Ilici br. 5, koja kućica je srušena 1898., da ustupi mjesto palači »Prve hrvatske štedionice«. Bila je to slastičarna Franje Hölzla. U ljetnim mjesecima imala je ta slastičarna vrtić razdijeljen u male lože, koje su bile obraštene zelenilom.

U ono doba bila je ta slastičarna ugodno mjesto za razne ljubavne sastanke. Sjećamo se da je u izlogu Hölzlove slastičarne svake godine o Božiću bilo izloženo maleno božićno drvce visoko kojih pol metara, a na tom drvcu gorile su plinske svijećice, a ujedno su na njemu visili razni šećerni nakiti. Djeca su taj borić rado gledala, jer su plinske svijećice bile za ono doba čudo, kada su se poznavale samo obične svijeće.

Franjo Hölzl umro je god. 1896.

MARUZZI ALEKSANDER u prijašnje doba naš najveći limarski obrtnik. Maruzzijevu radnju vode danas njegovi poslovni nasljednici Kučinić i Heinelt, ali pod njegovim imenom, jer to ime već preko pedeset godina resi ovu radnju.

Maruzzi Aleksandar rodio se je u Zagrebu 20. siječnja 1847. Otac mu je bio Zagrepčanin. Iz popisa pučanstva obavljenog god. 1857. vidi se, da je u kući kolara Mihajla Jagatića u Doljnjem gradu br. 578 (danas Frankopanska ulica br. 5), stanovala Ana udova Maruzzi rođena god. 1815. u Raabu u Ugarskoj, njen muž Janko Maruzzi bio je ljevač kositrene robe, umro je 16. studena 1853. u 48. godini. S njom su stanovala njena djeca: Ivan rod. 1840., krojački naučnik, Franjo rod. 1845., slastičarski naučnik, Aleksander rod 1847., pučkoškolac, Vilim rod. 1852., Katarina rod. 1846. i Aleksandrina rod. 1853.

Aleksander Maruzzi izučio je limarski zanat kod Emanuela Schobera na Jelačićevom trgu br. 10. Schober je kao obrtnik bio poznata ličnost u Zagrebu. Njegova kuća srušena je 1904., a na njenom je mjestu sagrađena trokatnica, koju je dao graditi Robert Kolmar, poznati veletrgovac kamenog ugljena. Danas ta kuća nosi br. 7.

Nakon naukovanja ode Maruzzi u t. zv. »fremd«, da svoje stručno znanje upotpuni. Putovao je po Austriji, Mađarskoj i Njemačkoj. Godine 1868. vratio se u Zagreb, gdje je radio kod raznih majstora. Godine 1873. otvorio je malu radionicu u Petrinjskoj ulici (pod kojim brojem nije po-

znato), da već god. 1874. preuzima tada renomiranu zagrebačku radionicu Petra Ratha u Dugoj ulici br. 783 (danas br. 17). Taj posao preselio je oko god. 1890. u Mesničku ulicu br. 5. God. 1892. kupio je kuću u Frankopanskoj ulici br. 9, koju je preuredio i u nju preselio limarsku radionicu. U Frankopanskoj ulici počeo je Maruzzi raditi u velikom opsegu. Uveo je tokarnicu, ljevaonicu, galvanizersku radionicu i bravariju. Maruzzi počeo je prvi u Hrvatskoj izrađivati vodovodne armature. Isto tako je prvi izvađao natpisne ploče. Starije natpisne ploče zagrebačkih ulica i trgova većinom su izrađene kod Maruzzia.

Od god. 1892. pa do 1910. bila je Maruzzijeva limarska radionica u najjačem procvatu te se već počinje nazivati tvornicom. Naročito je tome doprinjela tadanja Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, koja je unutar gore označenog razdoblja izgradila mnoge škole i druge javne zgrade, čime je uvelike podigla tadanje građevne obrtnike.

U tim godinama zaposlio je Maruzzi oko 30—40 limarskih stručnih radnika, 10 radnika drugih metalnih struka, 20 nadničara i 4—5 kancelarijskih sila.

Kako smo naveli, u ono doba izrađivale su se bolje vodovodne radnje, kao i finiji limarski poslovi samo kod Maruzzija. Vodovodne pruge koje pojedine općine nisu gradile u vlastitoj režiji, većinom su izvedene po Maruzziju. Tako je izgradio vodovodne pruge za Krapinu, Lepoglavu, Ivanec, Topusko, Plitvička jezera, Ravna Gora, Petrovo selo, Ogulin, Varaždinske, Krapinske i Stubičke toplice. U Zagrebu izveo je limarske i vodovodne radnje za ove gradnje: Prvostolnu crkvu, kazalište, realnu gimnaziju, hrvatski paviljon na milenijskoj izložbi u Budimpešti (današnji umjetnički paviljon), obrtnu školu, sveučilišnu knjižnicu, financijalnu palaču u Katančićevoj ulici, crkvu i samostan Isusovaca, Eskomptnu banku, sve zagrebačke vojarne, te bezbroj privatnih palača i kuća.

Kada je prije rata u Zagrebu u gradnji vladao neoklasicizam i secesija izrađivala je Maruzzijeva radionica prekrasne ornamente iz bakra i cinka, koji i danas rese mnoge naše palače. Prvi je od limarskih obrtnika uveo rad sa motornom snagom a i prvi je počeo prodavati vodovodne uređaje u svom lokalu u Frankopanskoj ulici br. 9.

Maruzzi sa svojim produktima sudjelovao je i na izložbama, kao u Beču Budimpešti, Trstu. Na jubilarnoj gospodarskoj izložbi u Zagrebu god. 1891. dobio je veliku kolajnu.

U pogledu društvenog života Maruzzi je podupirao sva naša kulturna i humanitarna društva. Naročito je pokazao mnogo interesa za vatrogastvo. Za svoj požrtvovni rad u zagrebačkom vatrogasnom društvu bio je od drugova vatrogasaca nagrađen izborom velikog vojvode, koju čast vršio je kroz nekoliko godina. Na četvrtoj skupštini Hrvatske vatrogasne

zajednice, koja se je održavala god. 1891. prigodom održavanja Gospodarske izložbe u Zagrebu, bio je Maruzzi delegat Zagrebačkog vatrogasnog društva. Tom je zgodom bila proslavljena 20-godišnjica opstanka Zagrebačkog vatrogasnog društva. Zajednica vatrogasaca Hrvatske i Slavonije izabrala ga je predsjednikom. Napose imade Maruzzi velikih zasluga za vatrogastvo u Krapini, kojima je badava izgradio vodovod od Krapine pa sve do vatrogasnog spremišta na Trškom Vrhu. Krapinsko građanstvo odužilo mu se za ovaj njegov iskreni dar, pa ga je izabralo svojim počasnim građaninom. Izim toga izabrala su ga mnoga društva za začasnog člana. Za zasluge u radu vatrogastva bude odlikovan zlatnim krstom sa krunom, a za 25-godišnje službovanje u vatrogastvu, vatrogasnom kolajnom.

Radio je neumorno sve do god. 1912., a onda si je zaželio mir. Tom je prilikom učinio spram svoje trojice najstarijih poslovnih suradnika gest doista uviđavnog poslodavca. Poklonio je limarsku radnju: knjigovođi Franji Hofmanu, te poslovođama Florijanu Monettiju i Antunu Heineltu, koji su radnju preuzeli. Aleksander Maruzzi od toga vremena živi u miru u svojoj kući u Dalmatinskoj ulici br. 12. Umro je 15. studena 1917., kao opće poštovan zagrebački građanin.

Ostavio je udovu Antoniju rodjenu Gantschnig, koja danas živi kod rodjaka Dušana Kovačevića kapetana u miru, te predsjednika Udruženja špeditera i carinskih posrednika Savske banovine, u Dalmatinskoj ulici br. 16.

Od poslovnih nasljednika Maruzzijevih umre Franjo Hofman god. 1917., a Florijan Monetti god. 1924. Konačno god. 1928. umre Antun Heinelt, koji je još za života cijeli posao predao svom sinu Stjepanu Heineltu i zetu Viktoru Kučiniću, koji nekadanji Maruzzijev posao sa uspjehom i danas vode, te ga sve većma usavršuju i proširuju, tako da ovu radnju možemo uvrstiti među prvorazredne radnje u državi.

PETAR RATH, limarski obrtnik. Oko pedesetih i šestdesetih godina prošlog vijeka bio je Petar Rath kao zagrebački limarski obrtnik ugledna ličnost. Akoprem je bio stranac mnogo se je trsio da domaći obrtnički stalež podigne. Rodio se je 1825. u Thiersheimu u Bavarskoj. Došao je u Zagreb oko god. 1850., te odmah započeo limarski obrt u Dugoj ulici broj 783 (danas broj 17), koju je kuću i kasnije kupio. Kako je u svom obrtu napredovao mogao je prigodom gradnje željezničke pruge Zagreb—Sisak preuzeti limarske poslove na željezničkim zgradama. Kod proširenja vojne bolnice u Vlaškoj ulici izrađivao je limarske poslove na dvorišnim zgradama. Oko god. 1860. kupi kuću u gornjoj Ilici broj 891 (sada broj 55), te sa ulične strane izgradi dvokatnu kuću koja i danas stoji. Iz molbe predane 3. travnja 1863. kod Gradskog poglavarstva kao građevne vlasti, vidi se

da je Rath najprije izgradio uličnu dvokatnicu, a zatim dvorišnu zgradu u kojoj je držao skladište građevnog drva. Gradnju ovih kuća izveo je graditelj Reiffenberger. Izim navedenih poslova Rath je vodio trgovinu pive na veliko i malo. U kući u Ilici br. 55 imao je točionu piva, koju je vodio poslovođa Josip Maichenić. Taj posao započeo je 1872., a napustio ga 1876. Kao trgovac građevnog drva imao je Rath pilane u Mrzloj vodici kod Lokava, te u Crnoj Mlaki kod Zdenčine. Kako se je sve više posvećivao trgovini drva to je god. 1874. limarski posao predao Aleksandru Maruzziu što smo i kod Maruzzijevog životopisa naveli.

Da je Rath bio napredan obrtnik vidi se po tom što je već god. 1858. u »Agramer politische Zeitung« oglašivao svoj limarski posao, naročito pokrivanje crkvenih tornjeva. U ono doba slabog stanja našeg građevnog obrta nije bio naime običaj da bi obrtnici svoje poslove oglašivali u novinama, to su činili samo nekoji napredniji trgovci

Petar Rath smatrao je Zagreb drugom svojom domovinom, pa je u društvenom životu rado sudjelovao i u njemu zauzimao vidno mjesto. Prigodom gradskih izbora god. 1868. bio je od strane »Narodne stranke« (opozicija) kandidiran u drugom izborištu drugog kotara, ali nije bio izabran, jer su ti izbori pod nasilnom vladom bana Levina bar. Raucha, bili provedeni na takav način, da su pomoću činovničkih i ovisnih glasova bili izabrani kandidati »Ustavno-narodne stranke« (mađaroni). Rath je bio član mnogi domaćih društava a naročito sudjelovao je u »Društvu čovječnosti« gdje je bio odbornik. Kao imučan čovjek bio je spram sirotinje uvijek darežljiv. Rath je po vjeri bio protestant, pa je i u vjerskom pogledu razvio djelatnost. Naročito se je trudio da se u Zagrebu osnuje samostalna protestantska vjerska općina, što mu je i pošlo za rukom, pa se Rath ubraja medju onivače zagrebačke protestantske vjerske općine. O postanku zagrebačke protestantske općine donašamo niže zanimive podatke. da tako naše čitatelje upoznamo o tome kako je nastala ova vjerska općina u gradu Zagrebu.

Petar Rath umro je 30. siječnja 1883. Ostavio je suprugu Gertrudu rodjenu Tanko, koja je umrla 9. lipnja 1916. u visokoj starosti od 84 godine. U braku imao je 8 djece od kojih još danas živu: Gjuro vojni ministerijalni savjetnik u činu generala u miru. Ljudevit pukovnik u miru, Gizela udata za odvjetnika dra. Kusulju, koja stanuje u staroj roditeljskoj kući u Ulici Pavla Radića br. 17 i Herminu udovu Kerhin.

*

Već prije 300 godina bila je protestantska vjera u Hrvatskoj i Slavoniji raširena, pa je bilo podignuto i više crkvi. Protestantizam su među narodom rasprostranili razni propovjednici koje su opet potpomagali pojedini

velikaši. Propovjednici izdavali su i vjerske knjige, pisane na hrvatskom jeziku. Na taj način se je ta vjera uspješno širila i stekla dosta simpatija, naročito radi svoje slobodne nauke. God. 1680. spominje se protestantska crkva u Karlovcu, a vjernika bilo je u Varaždinu, Koprivnici, Ivaniću i Samoboru. U tim mjestima bili su glavni predstavnici Luterove vjere njemački i ponjemčeni plemići iz austrijskih nasljednih zemalja, koji su kao časnici ili činovnici služili u hrvatskoj krajini. Oni su pomoću protestantizma pokušavali naš narod ponjemčiti a nekoji su kroz Kalvinovu nauku uvađali mađarizaciju. Kako su se ovi tuđinski plemići kod širenja Luterove i Kalvinove nauke često i nasiljem služili, počeli su hrvatski vjernici od tih nauka po malo odpadati. Oduševljeni propovjednici protestantizma bili su u ono doba Grgur Vlahović i Petar Lerkšić. U našem narodu pojavljivao se sve veći otpor protiv te nove vjere. Konačno je hrvatski ban Tomo Bakač energičnim istupom onemogućio daljnje razširivanje protestantizma, pa su toj vjeri bile granice Hrvatske kroz tri stoljeća sasma zatvorene.

Prema podacima knjižice »Festbuch der Evangelischen Kirchengemeinde A. B. in Zagreb« iz god. 1931. izdane prigodom ustoličenja župnika dra Filippa Poppa za biskupa Njemačko evangeličke kršćanske crkve A. B. u kraljevini Jugoslaviji, donjet ćemo kratak izvadak o postanku zagrebačke protstantske crkvene općine. — Izim toga poslužili smo se u ovom prikazu i novinskim vijestima iz onih vremena.

Austrijski car Josip II. izdao je god. 1781. takozvani »tolerantni edikt« koji se je naročito odnosio na ostale vjeroispovijesti da budu ravnopravne sa katoličkom. Ovaj liberalni zakon nije zahvatio protestante u tadanjoj kraljevini Hrvatskoj, gdje protestanti nisu smjeli imati posjeda, a nisu mogli vršiti ni državne službe. Tek revolucionarne godine 1848. zapazila se je kod zagrebačkih protestanata želja da se slobodno vjerski organizuju. To nije lako za rukom polazilo, jer su postajale razne zapreke. Protestanti se u ono doba nisu smjeli u Zagrebu naseljivati, pa je njihovo prebivanje u Zagrebu bilo samo od vlasti trpljeno. Godine 1856. bilo je u Zagrebu oko 120 protestantskih stanovnika (zajedno sa djecom). Većinom su ti stanovnici bili zanatlije i trgovci. God. 1853. dodje iz Ljubljane u Zagreb protestantski svećenik dr. Taubner, koji je održao prvo privatno bogoslužje.

God. 1855. preporučila je crkvena općina u Ljubljani Zagrepčanima neka se organiziraju kao podružnica ljubljanske matične crkvene općine. U to doba moglo se je bogoslužje već javno obavljati.

God. 1857. održana je prva javna služba Božja u hotelu »Pruckner« u Ilici broj 730, (danas broj 42-44). Bogoslužje obavio je dr. Elze iz Ljubljane. Sve troškove ovog crkvenog pokreta podmirivali su tadanji zagrebački portestanti iz svojih sredstava. Ujedno se je tada pristupilo osnutku crkvene općine kao područnice Ljubljanske općine. Sastavljen je statut

prema kojem se je ta općina upravljala i ako ovoj štatut nije bio odobren od c. k. namjesništva u Zagrebu.

U »Narodnim Novinama« od 21. rujna 1859. izadje carski patent od 21. rujna 1859. o školama i nastavi protestanata u kraljevini Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji. Taj patent obuhvaća 58 paragrafa i vrijedio je za evangeličku crkvu augsburške i helvetske vjeroispovjesti. Naročito se u tom patentu dozvolilo naseljivanje protestanata u naše krajeve i smjeli su slobodno vršiti svoje bogoslužje. Zanimivo je da se taj patent pozivlje na statute augsburške i helvetske vjeroispovjesti, koji su uzakonjeni pod austrijskim carem Leopoldom II. god. 1791. kao zak. čl. XXV., a izdani su u Budimu mjeseca rujna i listopada 1791.

Usuprot navedenog carskog patenta iz god. 1859., nije uspjelo u Zagrebu osnovati samostalnu crkvenu općinu, pa je god. 1860. došlo do ujedinjenja sa ljubljanskom crkvenom općinom, a u Zagrebu osnovana je podružnica. Služba božja obdržavala se je četiri puta na godinu.

God. 1861. predali su zagrebački protestanti Hrvatskom saboru molbu za dozvolu slobodnog vjerskog kretanja na području Kraljevine Hrvatske. Ta molba se dugo nije riješila, pa je stoga zaključeno god. 1865. pristupiti osnutku samostalne evangeličke crkvene općine u Zagrebu.

Molba predana na Namjesništvo za osnutak provizorne crkvene općine bude ustupljena gradskoj općini koja ju dade raspraviti u sjednici gradskog zastupstva 28. travnja 1865. gdje je stvoren zaključak da zagrebačka crkvena općina imade biti skroz samostalna. Nadalje da se u općini imade upotrebljavati isključivo samo hrvatski jezik. Ovaj zaključak grad. zastupstva bude saopćen Namjesništvu radi daljnjeg postupka. Kako je broj protestanata sve više rasao uzete su za bogoslužje prostorije u kući dra Čačkovića u Bolničkoj ulici broj 7 (danas Gajeva, tada je ta kuća bila jednokatna, a sada je dvokatnica). Na dan 5. prosinca 1865. bile su te prostorije svečano posvećene. Kroz 18 godina sastajali su se zagrebački protestanti u Čačkavićevoj kući te tamo primali nauku svoje vjere. Svake nedjelje obavljalo se je bogoslužje. Sve to je bilo od državnih vlasti trpljeno. God. 1866. primila je općina od Namjesništva otpis sa prigovorom da se protestantske knjige ne dijele medju katolike, te da se zagrebačka evangelička općina smatra privremenom uredbom, koja se ima držati svojih vjerskih granica.

Na sjednici Hrvatskog sabora 14. ožujka 1866. iznesen je prijedlog da se zagrebačkoj i daruvarskoj protestantskoj općini dade sloboda vjeroispovjesti. Zanimiva je rasprava ove sjednice. Zastupnik Napoleon Špun kao izvjestitelj čita predlog odbora koji preporuča molbe zagrebačke i daruvarske protestntske općine za dozvolu vjeroispovjesti. Zastupnik senjski biskup Soić predlaže da se molba zabaci. Zastupnik kanonik dr. Luka

Petrović protivi se uvaženju molbe i to iz razloga što protestanti nemaju nikakove vjere, niti kršćanskih načela, kažu da je čovjek potekao od majmuna, (u saboru opći smijeh). Predlaže da se protestantske crkvene općine tamo dozvole gdje imade 500 duša iste vjere, a u Zagrebu neima ni 10 protestanata. Zastupnik Ivan Vončina pristaša samostalne stranke brani predlog odbora i kaže da je živio u Slavoniji, gdje imade protestanata i da nigdje među njima nije vidio drugih lica do slike i prilike Božje. Niti u Zagrebu nije medju protestantima opazio majmunskih lica. U Zagrebu živi do 80 protestanata pa nije među njima opazio nijedno nakazno lice, kako to kanonik Petrović opisuje.

Zastupnik dr. Ante Stojanović pristaša unionista, kasnije mađarona, zagovara predlog odbora, a čudi se da dva svećenika svojom intolerancijom hoće da pomute mir, kojeg inaće po svojoj dužnosti moraju širiti. Stanojević misli da se valjda za protestante neće uvesti tortura, da se sabor time osvjedoći o njihovoj iskrenosti. Predlaže prihvat molbe. Nakon toga bude predlog odbora za podijeljenje tolerancije prihvaćen sa svima protiv 2 glasa, (biskup Soić i kanonik dr. Petrović).

»Obzor« od 15. ožujka 1866. komentira zaključak Hrvatskog sabora te ističe da je slobodna misao jučer u našoj sabornici slavila veliko slavlje. Intolerancija bila bi povod da bi se hrvatski narod mogao uvrstiti među barbare. Hrvatski sabor je sa svima proti dva glasa podijelio slobodu vjere Evangelikom time dignuo posljednje sretstvo, kojim se je hrvatski narod pred svijetom crnio. Prijatelji čovječanskog napretka uskliknuti će Hrvatskom Saboru »Slava« što je bez ikakova agitiranja usvojio ne samo toleranciju nego i humano bratstvo. Kao što nije tolerancija škodila katolicima u Francuskoj, a u Americi im je baš u prilog, tako se ne trebaju katolici u Hrvatskoj bojati od šake ljudi, da će im njihovu vjeru uzdrmati.

Nadalje »Obzor« navađa da postoje dvije protestantske slijedbe i to helvetskog ispovijedanja, koju je započeo Kalvin i augsburškog, koju je započeo Luther. Na mnogima mjestima stopile su se ove dvije slijedbe u jednu općinu imenom Evangelika, jer je temelj vjere Evanđelje.

Na sjednici crkvene općine 27. kolovoza 1877. bude osnovana samostalna protestantska crkvena općina, koja bude i oblasno priznata. Kod tog osnutka osobito su se istakli tadanji protestantski vjernici Petar Rath, Grof Ernest od Schlippenbacha, Martin Gjuriš, Otto Opeln i ing. Nützel.

Ovi su uz pripomoć ljubljanske crkvene općine konačno priveli u djelo osnutak zagrebačke protestantske crkvene općine. Za prvog stalnog župnika bude postavljen Andrija Dianiška.

Naveli smo da su zagrebački protestanti svoje crkvene prostorije imali u Gajevoj ulici br. 7. Doskora su te prostorije postale premalene, pa se je nametnula potreba da se priskrbe veće vlastite prostorije.

Marljivom sabirnom akcijom nabavljena su novčana sretstva te se moglo pristupiti gradnji župnog dvora i crkve.

Crkveni odbornici Martin Gjuriš kao predsjednik, Andrija Dianiška župnik, Petar Rath, H. Senftleben knjižar, dr. Šulek književnik, Otto Jokuš graditelj, Julijo Hühn knjigotiskar, Karl Munder ravnatelj plinare i ostali potpisali su 3. siječnja 1880. molbu kojom Evangelička crkvena općina moli gradsku općinu zemljište za crkvu i župni dvor. Na sjednici gradskog zastupstva 19. veljače 1880. bude zaključeno da se pokloni zemljište u Gundulićevoj ulici koje se je ticalo tadanjeg gradskog majura u površini od 360 četv. hvati, ali uz uvjet da se sa gradnjom počne za tri godine. Nacrte za crkvu i župni dvor izradili su arhitekti Herman Bolle i Kuno Weidman. Po prvobitnoj osnovi župni dvor protezao bi se u Gundulićevoj ulici do ugla tadanje Kukovićeve ulice tako da bi crkva stajala izmedju župnog dvora i zemljišta na kojem je god. 1888. sagradjen »Hrvatski učiteljski dom«. Pobudom arh. Bollea zamolila je crkvena općina 17. lipnja 1880. još 15 metara fronte u Gundulićevoj ulici i to s razloga da se župni dvor primakne više na sjevernu stranu tako da bi crkva bila izgrađena na otvorenom prostoru. Ovu molbu uvažila je Gradska općina na sjednici gradskog zastupstva 8. srpnja 1880., ali uz uvjet da se oko crkve urede nasadi. Gradnja povjerena je graditeljima Grahoru i Kleinu. Susjedi su bili Hrv.-slav. gospodarsko društvo, Hinko Javand i općina grada Zagreba.

Dana 30. svibnja 1881. bude položen temeljni kamen župnog dvora, a 13. rujna 1882. crkveni.

Prigodom gradnje zagrebačke protestantske crkve primjećuje »Pozor« od 23. travnja 1883. ovo: »Preporuča se onima koji će u Zagrebu rukovoditi vjerske poslove protestantske crkve, da način podučavanja svoje vjere uvedenu prema autonomnom položaju Kraljevine Hrvatske. Naročito da neće protestantizam širiti pomoću germanizma, radi česa bi se u javnosti mogle pojaviti smutnje, koje su nedavno hrvatsku javnost uzburkale, (misli na djelovanje župnika Dianiške). Nadati se je da će protestantska općina znati odabrati za svećenika takovog čovjeka, koji će biti nadahnut evanđeoskim duhom, pa će štovati hrvatsku narodnost i naš jezik poznavati, te biti kadar naše protestante naučavati u njihovom materinskom jeziku. Sada se griješi kada se djecu vjeronauk uči na njemačkom jeziku.«

U zgradi župnog dvora bude uredjena i osnovna škola koja je zgrada god. 1909. povećana nadogradnjom drugog kata. Nacrte izradio je pok. arhitekt Rudolf Ljubinski. God. 1931. nadograđen je na drugi kat i župni dvor po nacrtima arhitekta Lava Kalde. Tom zgodom je oko crkve postavljena željezna ograda umjesto prijašnje drvene.

Prvi župnik Andres Dianiška nije mogao na mjestu župnika dulje ostati s razloga što si je kao predavač mađarskog jezika na našem sveuči-

lištu stekao mnogo protivnika naročito medju sveučilišnom omladinom. Kada je putem vanjskih njemačkih novina zagovarao naseljivanje protestanata Nijemaca u Hrvatsku i Slavoniju, zaredale su protiv njega otvorene demonstracije radi čega je trpila na simpatijama i sama crkvena općina. Uslijed toga je Dianiška u mjesecu lipnju 1882. napustio Zagreb. Njega je naslijedio u rujnu 1883. dr. Julijus Kolatschek iz Hillersdorfa. Dr. Kolatschek naročito je posvetio brigu oko podignuća protestantske crkve, pa je marljivim radom stekao opće simpatije. Njegovim nastojanjem bude 1. listopada 1888. otvorena protestantska pučka škola u Zagrebu, koja je ujedno i u Hrvatskoj i Slavoniji kao takova bila prva. Dr. Kolatschek vršio je dužnost župnika sve do 1. srpnja 1899. kada se radi starosti povukao u mir. Umro je 14. travnja 1900. u Villachu. Njega naslijedi Gjuro Bayer iz Dornfelda kod Lavova. Bayer je marljivo nastavio rad svog predšasnika dra Kolatscheka, pa je stekao mnogo zasluga za crkvenu općinu. Umro je 29. travnja 1918. godine.

Bayera naslijedi tadanji vikar zagrebačke crkvene općine dr. Filip Popp.

Dr. Popp rodjen je u Hrvatskoj, pa je on prvi zagrebački protestantski svećenik koji nije stranac, već je domaći sin. U mjesecu ožujku 1931. bude dr. Popp od 71 crkvene općine i 65 crkvenih podružnica u Jugoslaviji izabran prvim protestantskim biskupom u Jugoslaviji.

Sa dr. Poppom počinje ujedno i nova era u protestantskoj crkvi, koja sada nosi ime »Njemačka evangelička crkva A. B. u Kraljevini Jugoslaviji«.

Zagreb i Graz, jedna paralela

Dva podjednako velika grada srednjeevropskog tipa, prilično na rubu centralne Europe, oba sjedište biskupa, kulturnih nastojanja ranijeg srednjeg a kasnije i novog vijeka, sa samo 39 godina razlike starosti gradske povelje (zagrebačka zlatna bula Bele IV. 1242., a ona Rudolfa Habsburškog Grazu 1281.), pokazujuć i kroz kasnije doba podosta analogija odnosno sličnosti, a dabome opet i razlika, što nas sve nuka da ih prispodobimo.

Razvitak im je bio, kao kod svih srednjevjekovnih, namjerice opsegom ograničenih gradova, kroz mnogo stoljeća sasma spor uslijed povezanosti stanovništva kroz feudalno razdoblje uz tlo i grudu, dakle nemogućnosti slobodnog naseljivanja. Gradovi su prema tome mogli i morali, u koliko su to činili uopće, rasti tek vrlo postepeno t. j. prirodnim prirastom. Ekspanziona se snaga u ono doba manifestirala većma kolonizacijom i osnivanjem novih, nego li širenjem postojećih starih gradova. Novija istraživanja pokazaše da nijedan srednjevjekovni grad, pa niti Nürnberg, Praha, Milano, itd. ne brojaše više od 25.000 žitelja.

Oko utvrdjenog strmog Grada, strateške točke dakle, odnosno kod Graza uz samo brdo još i neposredno položene riječne mosne glave, nastao je NUCLEUS, malen, približno pačetvorinasti grad, sjedište biskupa, staleža, a kasnije obrta i trgovine, kao i riječnih splavara i ribara. Kod nas eto u Zagrebu vidjeli smo pače istodobno i svjetovno-duhovni d u a l i z a m: jezgru od dva grada.

Dok je ali naš Zagreb sticajem nepovoljnih elementarnih nezgoda, političkih i dinastičkih prilika koje su kroz vjekove kočile njegov razvoj, navlastito iza stupanja na hrvatski prijestol Habsburgovaca stagnirao, naš se susjed baš pažnjom istih tih knezova, od kojih je jedna linija u njem stolovala, poimence u 17. i 18. vijeku lijepo razvijao o čem svjedoče brojni kulturnohistorijski i umjetnički spomenici koje iz toga doba posjeduje.

Prislonjen neposredno uz sasma izolovano pećinasto brdo starog Grada (Schlossberg) po čem mu i prastaro slovenačko ime »Gradec«, kasnije ponijemčeno u Grätz, Gratz, a u najnovije vrijeme u današnju transkripciju u Graz, dakle »nemški« Gradec za razliku od Slovenjgradeca ili »Windischgrätz«, — buduć vrlo povoljno situiran na mjestu gdje rijeka Mura prelazi u nizinu, na plodnoj visoravni oko 350 m (Zagreb 121 m) nad morem, zaštićen sa sjevera visokim gorama a inače posve prost sa svih strana, dajuć na čvorištu prometnih puteva prilike jednomjernom zvjezdolikom širenju na sve strane, poprimio je time topografsku strukturu komasiranu poput jabuke, što se mora nazvati povoljnim takodjer u urbanističkom pogledu.

Nasuprot samog bedemima obzidanog grada, nastala je zarana onkraj mosta protuglava (Brücken-gegenkopf, contrascarpio), zatim je počelo naseljivanje na propisanom odstojanju duž polukružnice »glasija«, dok nije spajanjem radijalnih i kružnih cesta napokon grad počeo pravilno da deblja poput kolobara-godišnjaka na stablu.

I ako trasitnoprometno manje povoljno položen od Zagreba, imao je sreću, da mu je glavna želj. pruga Beč—Jadran i zgradjena oko 1850., bila trasirana toli oprezno i zgodno, da je gradu ostavila posvuda u izobilju mjesta za slobodan razvitak, dok svi znademo kako je ova rak-rana sputavala životni zamah našeg grada, stisnuvši ga toliko da se morao hoćeš-nećeš abnormalno protegnuti u duljinu, a što mu sve do današnjeg dana smeta i koči ga u razvoju.

Naokolo grada nastadoše na opisani način koncem 17. i u 18. vijeku brojna predgradja koja se napokon stopiše u 5, a danas čine zajedno sa starom jezgrom šest gradskih kotareva. Uslijed sretne topografske strukture spojevi su sa mjestima bližje i daljnje okolice cestama, kasnije željeznicama i tramvajima mnogobrojni, nadasve komotni i laki. U Zagrebu samo su u 2 smjera (istok—zapad) jednostavni, na jugu je velika rijeka sa samo jednim mostom, dok je četvrta strana gorovita. Predgradja i grad povezuju medjusobno brojni mostovi tako da su se dijelovi dobro srasli u organsku cjelinu.

Po srednjevjekovnom običaju nalazi se posred staroga grada nadomak starom mostu i grad. citadelli, Glavni trg sa vijećnicom, odakle teče glavna, za sredovječni jedan grad začudno široka Gospodska ulica, sa sabornicom i gradskom župnom crkvom do starog Tržišta. Dvor, Katedrala, Mauzolej, stari teatar i univerza položeni su svi naravni u centru stare City.

U polovici 19. vijeka, kad je i kod nas počela zavladavati manija rušenja, a nekako u isto vrijeme kad i Beč, poveo se i taj grad za općom modom, srušivši uglavnom svoje lijepe bedebe kao i neke gradske dveri. Ipak ne sve. Ostadoše još neke gradske kapije, a ni dobiveni areal »Glassija« nije bio pokriven kućama kao n. pr. u Beču, već je ostavljen kao golem prekrasan Park, koji danas čini najljepši ures grada. Stari je dakle dio grada sav usred zelenila.

Danas grad mjeri po prilici 3.75 do 4.0 kilometra u promjeru, a 12 klm u opsegu, te tvori, kako smo vidjeli ranije, skoro potpun oblik kružnice.

Pažnjom vlada i centr. drž. uprave koja je kadikad i namjerice nastojeć decentralisati preopterećene kulturne i naučne zavode u prestolnici, jako pogodovala i benevolentno tretirala taj grad, promićuć u svakom smjeru njegov procvat i napredak, ostao je on vazda drugi po veličini u užem području t. zv. »nasljednih« zemalja, unutarnje Austrije.

Grad je pomalo ali stalno rastao, zahvaljujuć zdravoj klimi, dobroj vodi, industriji i drugim prilikama. On je brojio aproksimativno žitelja i to:

	Civilno stanovništvo	
	Graz:	Zagreb:
1840.	58.000	12.000
1850.	64.000	15.400
1860.	70.700	18.000
1870.	81.000	22.800
1880.	90.500	30.000
1890.	104.000	40.000
1900.	121.000	60.000
1910.	139.000	79.800
1920.	154.000	104.000
1930.	170.000	185.000
1935.	194.000 (?)	208.000

Vidimo dakle da je apsolutna razlika bila skoro konstantna i kretala se negdje oko 50 do 60 tisuća žit., dok je relativna, dašto u korist Zagreba, stalno padala, sa 5-tero na 4-ero struku, pa na 3, 2, 1 i pol, 1, dok nije napokon negdje oko 1930. god. Zagreb pretekao Graz znatno u broju žiteljstva, pa je to i danas.

Razmotrimo medjutim malko izbliže taj preokret.

Dok se Graz u glavnom razvijao kroz čitavih posljednjih 100 godina naravnim prirastom koji se kretao u granicama od poprilici 1—1.5% godišnje, razvoj mu je dakle drugim riječima bivao organski, prilagodjujuć sve svoje funkcije, gradske uredbe, saobraćajne i budžetske probleme sasma postepeno svojim sporo i pomalo rastućim potrebama, razvitak nam našeg Zagreba pruža sasma različitu sliku. Njegov je porast bio nejednolik. Od 1840.—1890. dobar i relativno dupli od Graza, onaj od 1890.—1920. jak i bujan, tj. 3—5% godiš., nastao je iza preokreta od 1920.—1930. jedan razvoj abnormalan, hipertrofijski, oko 80% u par godina! U tom je vremenskom razdoblju Zagreb porastao za 80.000, dok Graz oko 16 tisuća, pet puta manje. Ovo neprirodno nabujanje ne bijaše ni sa socijalne, ni ekonomske a ni urbanističke strane nimalo poželjno. Grad, zaskočen secesijom u masama, ne mogavši smjestiti u se niti jedan malen dio priliva, izgubio je takorekuć glavu. Doseljenici stanovahu hiljadama po bezbrojnim nizovima vagona, koji su pomalo nestajali pretvarajuć se u divlje kuće, čineći jednu u svakom pogledu nepoželjnu golemu periferiju. Ta sad teško tereti socijalni i uopće gradski budžet, a znatno koči i ostvarenje regulacionog plana, ako ga neće kroz dugo vrijeme osujetiti, no svakako poskupiti. Buduć se divlja gradjevna djelatnost, ili nije znala ili mogla pravodobno kanalizirati, narasla je veoma,

a raste, akoprem u manjoj mjeri i danas dalje. Rezultat je, da oko polovice žiteljstva stanuje manje-više na toj periferiji, čiji je sastav stanovništvo pogledom na ekonomsko-socijalnu strukturu u glavnom po gradske finansije porazan, pasivan, pogotovu otkad je s krizom pridošla još i nezaposlenost.

Tih poteškoća u Grazu, kako vidjesmo, nema. To je velika prednost po grad i njegovo gazdinstvo. Buduć se naravski sad nemože pomisliti na raseljivanje naših djelomično nezaposlenih stanovnika-pridošlica, od kojih najveći dio uzato već i preko 5 godina ovdje boravi, to ne preostaje ino nego muku mučiti i pokušati ublaživati, liječiti palijativno ovo zlo, koliko se dade. Sliku o tom koliko je nerazmjeran areal gradskog područja spram javnoprometnih ploština i broja žitelja u oba grada, vidjet ćemo letimično iz en-blok prispodobe kako slijedi:

A. Graz. U glavnom kompaktno izgradjen grad. dio: krug od 3.7 km promjera, ploha	=	10 km²
Odbiv za brdo, parkove, rijeku itd.	—	2 km²
Ostaje		8 km²

Gustoća na ovom rejonu 200 do 400 (ha, poprečno 250) ha, tj. oko 200.000 žit. pribrojiv skoro nenaseljeni dio periferije 0 žit. na 14 km², izlazi za ukupno opć. područje od **24 km²**, poprečno na km² oko 8500 žit.

B. Zagreb. 1) Izgradj. dio u formi pruge, duge 6 klm, šir. 0.3 do 1.2 klm. poprečno oko 0.67 km što čini ploštinu od 6×0.66 = 4 km², gustoća 150—380, poprečno 250/ha	=	100.000 ž.
2) periferija, rijetko naseljena, na cca 16 km² po 67/ha	=	108.000 ž.
Ukupno, sa skoro posve nenaseljenom velikom perif. od 46 km², 0 žit.	=	208.000 ž.

poprečno na km² od **66 km²** opć. područja oko 3.000 žit.

Dok je u prvom gradu žiteljstvo ponajviše mahom komasirano u jednoj srednjoj, povoljno naseljenoj jezgri, to je »jezgra« (ukoliko se kod preko 6 km dugog vretenastog oblika može o takvoj govoriti), kod nas naseljena samo jednom polovicom žiteljstva, dok druga, pretstavljajuć jedan ladanjski pojas bez gradskog karaktera, pokriva do 4 put veći prostor u kom živi na Ha ne 250, već oko 60 stanovnika. Ukupna je poprečna gustoća u čitavom Zagrebu prema Grazu skoro 3 put manja. Pojas taj, ne pretstavljajuć zapravo niti grad a opet ni selo, većinom neuredjen, dijelomice bez vode, kanalizacije, odnosno u skromnim granicama naše ekonomske snage tek manje-više improviziran, pretstavlja zapravo jednu tešku našu baštinu poratne inflacijske perijode, kad su deseci i deseci

hiljada naroda iz svih dijelova države, pa i inozemstva, u nadi i želji za obilnom, lakom zaradom hrpimice grnuli u naš grad. On im nije mogao uz najbolju volju da pruži onog časa ništa do li uposlenja, zarade, — al niti stana, nit higijene, ni najprimitivnijeg komfora. Sad, kad djelomice manjka i sama zarada za tolike hiljade ljudi, potrebe su velike i sve veće. Ti su se ljudi, odlučivši da tuj ostaju, priznali a i vlast ih priznaje domaćima. Teškoće su velike, i jedva da bivaju manjima. Pa napokon: ni u interesu našeg lokalnopatriotskog stava kojeg zauzimljemo kao autohtoni elemenat, ogromni taj j o š p o t p u n o n e a s i m i l o v a n i p r i l i v, sa svojim načinom života na ladanjski način, najvećim dijelom bez svake urbanske tradicije, discipline i smisla za žrtve koje traži od pojedinca svaki viši kulturni kontinuitet gradskog života, pa last not least i zbog nadasve oštre socijalno-ekonomske borbe sa urodjenim domaćim življem, — nije bio nimalo poželjan. U tom imade možda i naše društvo da izdrži oštru borbu i dugo će je još imati. Dokaz su tome brojne organizacije, mahom regijonalno grupisanih borbenih klasa i skupina u našem gradu, prozvane po porijeklu njihovih pripadnika.

Pri kraju male ove komparativne crtice izmedju dva blizanca-grada, s rezignacijom nam je konstatovati, kako smo u pogledu grupisanja stanovništva po njegovom topografskom naselju u gradskom području, njegovoj socijalno-ekonomskoj strukturi kao i na teške t e r e t e koje sve ove činjenice stavljaju na grad i dugi će ih još niz godina stavljati, sticajem abnormalnih poratnih prilika (a možebit u ne ponajmanjoj mjeri i uslijed naše ne-dalekovidnosti, komoditeta i fatalizma), dospjeli u položaj pun teških problema. No o tom, po tom.

Spectator.

Stari zagrebački pabirci

Priopćio dr. Milan Šenoa

Croatia eine Zeitschrift in monatlichen Heften mit besonderer Berücksinchtigung des Vaterländischen Interesse. — Unter Mitwirkung mehrerer Schriftsteller herausgegeben von Franz Suppan. Agram, gedruckt bei Franz Suppan, K. K. privil. Buchdrucker und Buchhändler. (Godište 1840.). **Povjesni spomenici iz zagrebačke prošlosti.** (Sabrao Eduard Breier). Godine 1248.—1255. sagrađena je na novo katedrala Sv. Stjepana u Zagrebu, biskupski dvor sjajno izveden, oboje u obliku i veličini, kako još i danas stoje.

*

Biskup zagrebački dobio je za vladanja Ladislava III., koga su Kumancem zvali, g. 1277. županiju Gersence i grad Garić na poklon.

*

6. marta 1502. u dva sata poslije podne potrese Zagreb jak potres, najveći dio kuća Gornjega grada bio je oštećen, mnogo se kuća sasma srušilo, a toranj Svetoga Marka tako je raspucao da se uz groznu lomnjavu srušio.

*

13. augusta 1556. pustošili su Turci u okolici Zagreba, srušili mnoge plemićske dvorove i gradove, odveli kao plijen mnogo ljudi i blaga. Često su dolazili, ali Zagreba nisu zauzeli.

*

Godine 1590. osjetio se u Zagrebu opet potres, ali hvala Bogu, bez veće štete.

*

Za vlade kralja Ferdinanda 1606. prvi put podignu Jesuite kolegij kraljevom pomoći. Šezdeset i četiri godine poslije darova pater Ignac grof Tannhansen svu svoju očevinu, a kolegij bude podignut na novo.

*

Godine 1615. dobili su zagrebački Jesuite imanja i bogatu biblioteku znanstvenoga madžarskoga historičara Istvanfya. — On umrije 1. aprila 1615. na svom imanju Vinica nedaleko Varaždina, gdje je i pokopan.

*

U mjesecu martu g. 1645. porodi se požar u Zagrebu i samo trećina grada osta nepovrijedjena. Katedrala, Markova crkva, Katarinina, Jesuitska, Franciškanska a i samostani izgorješe. Kad su slijedeće godine popravljali katedralu, srušiše se skele, pa učiniše mnogo štete.

Godine 1647. umre u Beču Nikola Frangepan, ban Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Jesuitima zagrebačkim ostavi svoje imanje Altischau u Moravskoj, pod pogodbom, da svake godine odgagaju dvanaest ilirskih mladića, koje preporuči obitelj Frangepana. To je početak besmrtnoga Frangepanskoga seminara.

*

Godine 1686. bilo je mnogo ljudi oboga spola u Zagrebu spaljeno kao vještice i vješci.

*

Godine 1689. bio je u Zagrebu mlinar, optužen kao coprnjak. Okrivili ga da je vraga objesio, da je na jajima sjedio i nesao.

*

Bilješke u Der Courir für Damen (Beilage zur Croatien 1840.). Već nekoliko godina ima novo sazidano parno kupalište u Lijepoj Vesi (Schönbach), koje ima sumpornu i željeznu vodu, koja se preparira za kupanje. To će se kupalište otvoriti u aprilu o. g. To će se svakako svidjeti p. n. Zagrepčanima, još ima 14 soba za kupanje, pa ne trebaju gosti dugo da čekaju. (Sadanja Medvedgradska ulica, prije Kožarska, kupalište zvalo se je u ono doba Petersbad).

*

(1840.) **Opis grada Zagreba** (u godini 1689. po starom kroništvu Walwazoru). — [Ovaj članak donosimo za to našim poštovanim čitateljima »Croatie«, da svaki, kome stara kronika ne dodje u ruke zna, kako su stari Nijemci o našem glavnom gradu pisali, pa ujedno molimo velevrijednu gospodu literate da sravne članak o tome u današnjem stanju]. — Glavni je grad Hrvatske Zagreb (Zagabria, Zagreb). Neki misle da je to Ptolomejevo mjesto Soroga, drugi opet da je to staro mjesto Quadratam. — Istvanfius drži da je to jedan od ilirskih gradova, — mi držimo da je to glavni grad Hrvatske!! — Grad se taj dijeli na dva grada na Gornji i Donji. — U hrvatskom jeziku zove se Donji grad Kantalano ili Coftalon, koje ime ćemo prevesti za Kaptolski grad, jer stanuju u njem biskup i kanonici. — Ta biskupija drži se da je u čitavoj Hrvatskoj najotmenija i najbogatija, u toj se biskupiji nalazi katedrala Svetoga Stjepana, prekrasna gradjevina, u kojoj se vidja sva sila vrlo lijepih žrtvenika, koji se ne mogu radi velikoga broja prebrojiti!! — ? — U razno vrijeme godine drže se ovdje razna proštenja i sajmovi, na koje dovode sa turske granice robu i blago na prodaju. U isto vrijeme dolaze trgovci iz Kranjske i Štajerske koji se dovoze rijekom Savom; na povratku kupuju za-

jednički konje, pa skupa kući jašu, jer svaki koji nosi novac sa sobom rijetko sam putuje, jer postoji strah da ga neće lopovi napasti, oplijeniti, pače ubiti. — Gornji grad je na brdu, tu se nalazi lijepi Jesuitski kolegij sa školom i samostan duvna. — Martin Zeiler tvrdi da Turci nigda nisu zauzeli toga grada. Car Maksimilijan I. zauze ga doduše poslije smrti Matije I., ali je opet za čas osvojen od Hrvata i Ugra. — Grad Zagreb leži tek četvrt sata daleko od Save, koja je dosta poznata. S jedne se strane naslanja na brdo koje je uza njega, a s druge gleda u plosnu nizinu, kojoj se širina ne može pregledati. — Ljeti ima ta zemlja groznu vrućinu, koja je time strašnija, što nema u tom kraju vrela, pa vlada nstašica bistre hladne vode. — [Ja nisam u Zagrebu pio zle vode. Op. slagara]. — Rečeni grad ima tri milje udaljenosti od kranjske granice, jaka se trgovina ondje razvija, najveći se sajam obdržaje na svetak Svetoga Stjepana kralja ugarskoga. —

(1840.) **Dnevne stvari.** Društvo tiskara i prijatelja knjige, kojem se pridružiše mnogi ovdašnji literati, magistrati i članovi višega ilirskoga društva sjedinilo se je, pa će proslaviti četvrtu stoljetnicu knjigotiskarstva, na čast Ivanu Gutenbergu, zabavnim objedom, kod koga se je objeda uz pucnjavu mužara nazdravljalo svečaru. Vrlo lijepa, sa svom tipografskom elegancijom prikazana je pjesma gospodina H. T.; humorističnu pak zdravicu, mi ćemo donijeti u jednom od slijedećih brojeva. — Poslije toga davala se drama u 5 činova »Ivan Gutenberg«.

PAVAO PATRČEVIĆ
Petrinjska 35 ZAGREB Telefon 56-78
SAMOPRODAJA:
»Triumph« pisaćih strojeva »Standart« i »Portable« novi modeli. Rabljeni i »Rebuild« pisaći strojevi stalno na skladištu.

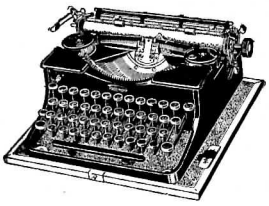

Fina mehanička radiona za popravak pisaćih, računskih i inih uredskih strojeva.

LUSTERE
i sve vrste rasvjetnih tjelesa dobavlja domaća tvornica
IVAN PASPA I SINOVI
ZAGREB
Bogovićeva ulica br. 9

PROIZVOD SUHOMESNATE ROBE M. MOKROVIĆ K. D.
Centrala: Primorska ul. 10 ZAGREB Telefon broj 50-94
Podružnice: Jelačićev trg 4, tel. 57-11 - Tržnica (Boks I-II) - Ilica 61 - Ilica 73 Vrhovčeva 11 - Tržnica: Branimirova ulica.

Unione

ČOKOLADA
KAKAO
BONBONI

HRVATSKA INDUSTRIJA KATRANA D.D.

RADNIČKA CESTA 29. ZAGREB TELEFON BROJ 5364

Izvadja asfaltiranje cesta, trotoara, dvorišta, kućnih ulaza i t. d. uz najjeftinije cijene.

PARNA BOJADISAONICA I ČISTIONICA ODIJELA **V. JELINEK**

Centrala: Gajeva 25 — Telefon 33-90

Sabirnice: Ilica 37, Ilica 148a, Vashingtonov trg 1

Svu garderobu čistimo »ETILENOM«. — Svim članovima društva 10% popusta.

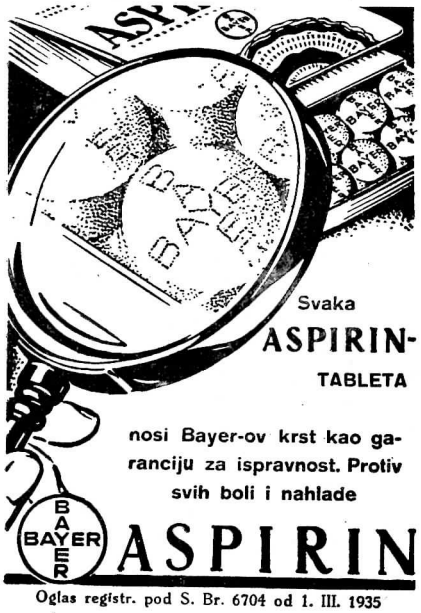

Oglas registr. pod S. Br. 6704 od 1. III. 1935

Impregno u ruci Čistoća u kući

Trgovina speceraja i delikatesa

MIRKO CRNIČKI

ZAGREB

Maksimirska 46 - Šulekova 1

Izdavač »Društvo Zagrepčana«. — Odgovorni urednik Stjepan Stiegler, grad. tajnik, Vodnikova 10. — Uredništvo i uprava: Kaptol 11. — Tiskara »Tipografija« d. d. u Zagrebu, Preobraženska ul. 6. — Za tiskaru odgovara Ivan Ivanković, Selska c. 47.

ZNAČKE,
MEDALJE
I PLAKETE

ZLATNINU, SREBRNINU
I POPRAVKE

POKALE, NAGRADE
I GRAVIRANJE

izradjuje najpovoljnije

GRIESBACH I KNAUS
ZAGREB

ILICA 15 TEL. 71-57

Najbolji fotomaterijal:

APARATE,
PLOČE,
FILMOVE
I PAPIRE

dobijete kod

GRIESBACH I KNAUS
ZAGREB

JURIŠIĆEVA 1 TEL. 48-74

Vodeće nabavno vrelo špecerajske i kolonijalne robe

IVAN PENIĆ D. D. ZAGREB

Veliko skladište i izbor biranih vlastelinskih vina

UTEMELJENO 1900.

JULIO DEUTSCH, ZAGREB

MIRAMARSKA CESTA 20 — TELEFONI 5163 I 8616

Nabavno vrelo za sav građevni materijal.

Utemeljeno 1892

Knjigotiskara BRAĆA KRALJ

Telefon 4824 ***ZAGREB*** *Pavla Radića 9*

Preuzima *sve vrsti tiskanica uz najkulantniju poslugu: kao trgovački dopisni papir, listovne kuverte, račune, dopisnice, posjetnice, osmrtnice itd. Cijene vrlo umjerene.*

Izradjuje *tiskanice u blokovima te zaručne i vjenčane karte, oglase, letake, kao i sve tiskanice u reklamnu svrhu i za sve uredske potrebe. — Podvorba brza i solidna.*

GARGOYLE
Ulja i masti

Svaki napredak u proizvodnji i upotrebi, cijelo znanje i sva iskustva, što su ih od 1886. godine stekli specijalisti naše organizacije, koja obuhvaća cijeli svijet, primjenjuju se kod fabrikacije naših GARGOYLE-MAZIVA i daju im onu kakvoću, koja Vam garantuje siguran i ekonomičan pogon.

GARGOYLE
Mobiloil

STANDARD-VACUUM OIL COMPANY OF JUGOSLAVIA INC.
ZAGREB BEOGRAD

Ferek trgovina gotovih odijela
Telefon 8867 Zagreb Jelačićev trg 9

Stalan veliki izbor gotovih i po mjeri odijela za gospodu i dječake. Izrađujemo uniforme, športska odijela, ulstere, slipone, hlače, trenchcoate, proljetne i zimske kapute, kabanice i t. d. uz najniže dnevne cijene.

JUGOSLAVENSKO SIEMENS D. D.
ODIO ZA SLABU STRUJU
isporučuje, montira i uzdržava telefonske i signalne uredjaje svih vrsti. — Dobavlja sinhrone satove i instrumente za električna mjerenja.
ZAGREB, RATKAJEV PROLAZ 7 — TELEFON 34-50

JUGOSLAVENSKO
INDUSTRIJSKO I TRGOVAČKO D. D.
Gundulićeva ulica 17 ZAGREB Telefon 26-67 i 20-71

Generalno zastupstvo
tt. ROBERT BOSCH A. G., STUTTGART
zastupstvo
CADILLAC, LA SALE, BUICK, OPEL I BLITZ AUTOMOBILA
tt. General Motors Continental S. A., Antwerpen.
Prodaja:
Svih Bosch proizvoda, Bosch akumulatora, Seiberling guma, svakovrsnog auto pribora.
SPECIJALNA RADIONICA ZA POPRAVKE BOSCH-PROIZVODA